

ЎТМИШГА НАЗАР

МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдинашвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайдон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Доғистон мустақил университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

1. Абира Амановна Ҳусейнова АЁЛЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИДАГИ ЎРНИ.....	5
2. Дилором Бобожонова ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ, ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИ ВА ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ.....	13
3. Сайпулла Нарзуллаевич Турсунов XX АСР БОШЛАРИДА СУРХОН ВОҲАСИДА СУҒОРИШ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.....	23
4. Шокир Сафарович Гаффаров РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНИНГ ТУРКИСТОНДА АМАЛГА ОШИРГАН АҲОЛИНИ КЎЧИРИШ СИЁСАТИ (XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошлари).....	30
5. Қобулжон Махамаджанович Насритдинов МАРКАЗИЙ ФАРҒОНА ЕРЛАРИНИНГ СУҒОРИЛИШ ТАРИХИДАН.....	38
6. Анвар Яхшиев ЮНОН-БАКТРИЯ ПОДШОЛИГИДА ҲУКМРОНЛИК ҚИЛГАН СУЛОЛАЛАР.....	43
7. Дилбар Тўраевна Абдурасулова МУСТАМЛАКАЧИЛИК ДАВРИДА ЖИЗЗАХ ШАҲРИДА ХАЛҚ ТАЪЛИМИ АҲВОЛИ.....	53
8. Шахрух Раупович Абдурасилов ЎРТА АСРЛАРДА ТОШКЕНТНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ВА ЭТНИК ТАРИХИ.....	58
9. Анваржон Орифжонович Алиев ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТ ТИЗИМИНИНГ ФАОЛИЯТИ ДОИРАСИДА ЭЛЕКТРОН АРХИВНИ ЯРАТИШ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА УСУЛЛАРИ.....	65
10. Икром Нематович Жўраев ҚАДИМГИ ХОРАЗМ ҲУДУДЛАРИДА ЮЗ БЕРГАН ЭТНОГЕНЕТИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ АРХЕОЛОГИК МАНБАЛАРДА АКС ЭТИШИ.....	74
11. Bobirjon Izzatullayevich Izzatullayev MARKAZIY OSIYODA AQSH STRATEGIK KOMMUNIKATSIYA SOHALARI.....	81
12. Shuxrat Suvonovich Norov O'ZBEKISTONDA MAHALLIY HOKIMIYAT ORGANLARI FAOLIYATIGA ASOSLANGAN HOLDA BANDLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATINING TARIXIY TAJRIBASI (NAVOIY VILOYATI ARXIV MATERIALLARI ASOSIDA).....	88
13. Go'zal Qodirovna Razzakova ВОҲА ТҲЙ МАРОСИМЛАРИДА ХАЛФАЧИЛИКНИНГ ЎРНИ.....	96

14. Лайло Қушманова ҚУРАМАЛАРНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ ЭТНИК ИЖТИМОИЙ ВА ЭТНОМАДАНИЙ ҲАЁТИ.....	103
15. Shahzod Sayfiddin o'gli Luhmonov ISLOM HAMKORLIK TASHKILOTINING TURLI MINTAQALARDA OLIB BORAYOTGAN FAOLIYATINING USTUVOR YO'NALISHLARI XUSUSIDA.....	111
16. Анвар Сайпуллаевич Турсунов МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ ШАҲАРЛАРИНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ТАРАҚҚИЁТИ.....	118
17. Икромжон Ибрагимович Умаров ҚАДИМГИ БАҚТРИЯ ТАРИХИЙ МАНБАЛАР АСОСИДА.....	123
18. Асадулло Олимжон ўғли Ҳасанов ФАРҒОНАНИНГ БИРИНЧИ ГУБЕРНАТОРИ.....	133
19. Aziza Marksoyna Aminova QIZILQUM MARKAZIDAGI TOSH SHANARCHA.....	139
ИНТЕРВЬЮ ВА СУҲБАТЛАР РУКНИ (ОҒЗАКИ ТАРИХ)	
20. Бехруз Сайфуллаев ЎЗБЕКИСТОН ВА ҲИНДИСТОН: ИККИ ТОМОНЛАМА МАНФААТЛИ, АЗАЛИЙ ДЎСТЛИК ВА ИШОНЧ АСОСИДА МУСТАҲКАМЛАНГАН МУНОСАБАТЛАР.....	143

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Икром Нематович Жўраев,
Гулистон давлат университети
ўқитувчиси
ikromgdu@mail.ru

ҚАДИМГИ ХОРАЗМ ХУДУДЛАРИДА ЮЗ БЕРГАН ЭТНОГЕНЕТИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ АРХЕОЛОГИК МАНБАЛАРДА АКС ЭТИШИ

For citation: Ikrom N. Djuraev. REFLECTION OF ETHNOGENETIC PROCESSES IN THE TERRITORY OF ANCIENT KHOREZM IN ARCHEOLOGICAL SOURCES. Look to the past. Special issue, pp. 74-80

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-SI-10>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Евроосиё дашт қабилаларининг бронза даврида шимолдан жанубга миграцияси натижасида Марказий Осиё хуудларида юз берган ижтимоий маданий ўзгаришларнинг археологик ва ёзма манбаларда акс этиши ёритилган. Шунингдек, Тозабогёб маданиятини шаклланишига олиб келган мураккаб этномаданий жараёнлар антропологик материалларда ҳам ўз аксини топгани ёритилган. Бундан ташқари, мақолада кўчманчи аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти ҳамда бронза даври қабилаларининг миграцион ҳаракатининг муаммолари акс этган.

Калит сўзлар: миграция, Евросиё, сруб маданияти, андронов маданияти, кўчманчи чорвачилик, Тозабогёб, сопол керамика.

Икром Нематович Джураев,
Преподаватель Гулистанского
государственного университета
ikromgdu@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОГЕНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ТЕРРИТОРИИ ДРЕВНЕГО ХОРЕЗМА В АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается археологическими материалами и литературой проблемы освоения культурно-хозяйственные связи между племенами Средней Азии и степей Евразии, наиболее явно происходившие в эпоху бронзы после миграции степных племен севера на юг. Также, как сложные этнокультурные процессы, способствовавшие формированию культуры Тозабагыб нашли своё отражение в антропологических материалах. Кроме этого, в статье раскрывается социально – экономическая и культурная жизнь переселенного населения, а также проблемы миграционного движения племён эпохи бронзы.

Ключевые слова: миграция, Евразия, срубной культура, андроновской культура, кочевого скотоводства, Тазабагыб, лепной керамика.

Ikrom N. Djuraev,
Teacher of Gulistan State University
ikromgdu@mail.ru

REFLECTION OF ETHNOGENETIC PROCESSES IN THE TERRITORY OF ANCIENT KHOREZM IN ARCHEOLOGICAL SOURCES

ABSTRACT

This article reflects archaeological materials and literature on the problems of developing cultural and economic ties between the tribes of Central Asia and the steppes of Eurasia, which most clearly occurred in the Bronze Age after the migration of the steppe tribes from north to south. In addition, the article reveals the socio-economic and cultural life of the resettled population, as well as the problems of the migration movement of the Bronze Age tribes.

Index Terms: migration, Eurasia, Srubna culture, Andronovo culture, nomadic cattle breeding, Tazabagyab, molded ceramics.

1. Долзарблиги:

Ўтган асрнинг иккинчи ярмида кенг кўламда олиб борилган археологик ва антропологик илмий изланишлар натижаларига қараганда Ўрта Осиёнинг қадимги аҳолиси бир томондан жанубий минтақаларнинг қадимги Шарқ цивилизацияси марказлари билан, иккинчи томондан эса Қозоғистон даштлари, Жанубий Сибир, Тоғли Олтой ва жанубий-шарқий Урал орти ҳудудларининг кўчманчи чорвадор аҳолиси билан бевосита яқин алоқада бўлган. Ўрта Осиё ҳудудлари бу икки маданий хўжалик дунёсининг учрашув минтақаси ролини ўйнаган.

Евроосиёнинг бронза даври уруғ жамоалари мил.авв. II-минг йилликнинг ўрталаридан гуруҳ-гуруҳ бўлиб Ўрта Осиё ҳудудларига уч йўналишда кириб кела бошлайдилар. Улар археологик илмий адабиётларда Андронова маданиятининг тозабўғёб, таутари ва етгисув номлари билан маълум.

Евроосиё даштларида шаклланган чорвадор қабилаларнинг Ўрта Осиё ҳудудларига кириб келишини дастлаб (1938 йил) С.П. Толстов қадимги Хоразм ҳудудларида аниқлаган (Тешик қалъа 1 ва 2 манзилгоҳлари). Улардан топилган сопол парчаларининг геометрик нақшларига қараб, бу сопол қуйи Волга ҳавзаларида тарқалган Сруб маданияти ва Қозоғистон ва Жанубий Сибир даштларида ўрганилган андронова маданияти сополларини эслатади [14, С.174-175] дейди. Икки йил ўтгач, С.П. Толстов раҳбарлигидаги археологик экспедиция айнан шундай керамика сериясини Анқа қалъа яқинидан топади ва бу пунктни Анқа қалъа 1 манзилгоҳи деб номлайди. Бу уч мавсумий манзилгоҳларнинг керамика нақшлари таҳлилига кўра, С.П. Толстов улар архаика даврининг тозабўғёб канали массивида илк бор учрагани учун “Тозабўғёб маданияти” номи билан атаб, уларнинг ёшини мил.авв. II-минг йилликнинг ўрталари билан белгилайди [15, С.68].

Ҳозирги кунда қадимги Хоразм ҳудудларида 50 дан ортиқ пунктларда тозабўғёб ёдгорликлари топиб ўрганилган. Улар асосан Жанубий Оқчадарё ҳавзаларида кенг тарқалган. Шунингдек, улар Сирдарёнинг Инкордарё қуйи ҳавзаларида ҳамда Сарикамиш массивида, Ички Қизилқумдаги қадимги ўзан этакларида ҳам учрайди.

Тозабўғёб маконларининг кенг тарқалган ҳудудлар одатда Жанубий Оқчадарёнинг қуриб бораётган ўзанлари ҳавзалари бўлиб, уларнинг кўпчилигида тақирга ўйилган 50 тага яқин ярим ертўлалар очилган. Оқчадарёнинг шимолий тармоқларида улар деярли учрамайди. Шимолий тармоқда тозабўғёб сополлари жуда кам, борлари ҳам бошқа давр материаллари билан аралашган тарзда учрайди.

Мавзунинг ўрганилиши қадимги Хоразм ҳудудларида юз берган этногенетик жараёнлар тарихини тадқиқ этишда долзарб аҳамият касб этади.

2. Методлар ва мавзунинг ўрганилганлик даражаси:

Мақола умум қабул қилинган тарихий методлар: тарихийлик, манбавий, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик, тизимлаштириш ҳамда фанлараро ёндашувлар асосида ёритилган.

Тозабөгёб маданияти ёдгорликларини керамика шакли ва нақшлари асосида уч хронологик босқичларга бўлиниши бир қарашда баҳсли кўринадиди ва кўшимча материалларни талаб қилади. Масалан, биринчи босқич керамикаси таркибида кулолчилик чархида ясалган биконик шаклдаги сопол парчаларини учраши ва улар таъсирида чарх дастгоҳисиз лой тасмаларини бир-бирига ёпиштириш асосида тайёрланган идишларнинг пайдо бўлиши асос қилиб олинади.

Аслида бундай шаклли сопол идишлар М.А. Итинанинг таъкидлашича, ўрта босқич ёдгорликлари-Кўкча 15 ва Кўкча 16 манзилгоҳларида ҳам учрайди [6, С.66]. Бу ёдгорликларнинг керамикаси шакли ва нақшлари эса сувёрган маданияти керамика комплексларидан фарқ қилмайди. Эҳтимол, биконик шаклли сополлари бор бу ёдгорликлар жанубий жамоалар маданий таъсирида шаклланган сувёрган маданиятига тегишлидир. Чунки, сополлар лойининг таркиби, улар юзасида пайдо бўлган қизғиш ранг изларини учраши ҳамда Намозгоҳ маданияти кулолчилигининг маҳсули-биконик шаклли сополларнинг пайдо бўлиши сувёрган маданиятига хосдир. Шунинг учун Тозабөгёб ёдгорликларини икки хронологик босқичларга бўлиш мақсадга мувофиқдир.

М.А. Итина Жанубий Орол бўйларида топиб ўрганилган тозабөгёб маконларини уч гуруҳга бўлади: 1). Жонбос-кўкча гуруҳи; 2). Ангқа-бозор гуруҳи; 3). Қават гуруҳи. Улар Оқчадарё жанубий дельталарининг маълум бир ўзанлари ҳавзаларида гуруҳ-гуруҳ бўлиб жойлашган.

Жонбос-Кўкча гуруҳи ёдгорликлари асосан Оқчадарё ўзанларининг ўрта ва шарқий ҳавзалари оралиғида жойлашган. Бу гуруҳнинг айрим маконлари Оқчадарёнинг ўрта ўзанидан ғарброкда, унинг шарқий соҳиллари ва Шарқий ўзан оралиғида ҳам учрайди.

Ангқа-Бозор гуруҳи ёдгорликлари Оқчадарё ўрта ўзанидан шарқда, асосан Оқчадарё ўзанларининг ўрта ва шарқий дельталари оралиғида жойлашган. Учинчи гуруҳ эса Жанубий Оқчадарёнинг ғарбида жойлашган бўлиб, улар Қават ёдгорликларини ташкил этади.

Жонбос-Кўкча гуруҳи ёдгорликлар комплексини Жонбос 30, Жонбос 4, Жонбос 6, Жонбос 7, Жонбос 21, Жонбос 22, Жонбос 33, Жонбос 33а, Жонбос 34, Кўкча 15, Кўкча 15а, Кўкча 16, Кўкча 17, Кўкча 18, Кўкча 19, Барам-Қазған 2 каби манзилгоҳлар ташкил этади. Улар атрофида яна 40та нукталарда кўтарма сопол парчалари учратилган.

Жонбос-Кўкча гуруҳи ёдгорликлари орасида яхши ўрганилган манзилгоҳ Кўкча 15 бўлиб, унинг майдонида 7 та ярим ертўла излари ўрганилган. Шундай ертўлалар Кўкча 12А, Кўкча 16, Жонбос 30, Жонбос 33, Байрам-Қазған 2 манзилгоҳларида ҳам битта ёки иккитадан ертўлалар топиб ўрганилган [6, С.44-94].

Ангқа-бозор ёдгорликлар массивида тозабөгёб маданияти манзилгоҳлари етарли даражада топилган. Биргина Ангқа қалъа атрофида 7 та макон (Ангқа 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8) топилган. Бу массивда Бозор 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, Кўкча 6, 7 манзилгоҳлари ва Кўкча 3 қабристонини топиб ўрганилган [6, 95-100]. Булардан ташқари уларнинг оралиқларида 20 тага яқин нукталарда кўтарма сопол парчалари учратилган.

Қават гуруҳи ёдгорликлари Жанубий Оқчадарё ҳавзасининг ғарбий худудида жойлашган [8, 82-103]. Бу атрофда Қават 3, Қават 4, Қават 6 манзилгоҳлари топилиб, улар ичида Қават 3 макони археологик манбаларнинг бойлиги билан бошқалардан фарқ қиларди. Бу маконда қорни кенг, қисқа ва тор бўғизли идишлар билан бирга биконик шаклдаги идишлар ҳам учрайди. Улар сувёрган маданиятига характерли бўлиб, Тозабөгёб маданиятининг Бозор 2, Кўкча 2, 4, 6 ҳамда Кўкча 15, Кўкча 15А, ва Кўкча 16 манзилгоҳларида ҳам учраган. Шунинг учун уларни соф тозабөгёб маконлари туркумига эмас, балки сувёрган-тозабөгёб материаллари аралаш комплексларга киритиш мумкин.

М.А.Итина Жонбос 34 ва Кўкча 19 манзилгоҳларини соф андронов мадонлари сифатида талқин этади. Унинг ёзишича, бу ёдгорликларнинг керамикаси тароқ гулли ва ичи тўғри чизиқлар билан тўлдирилган эгри учбурчаклар ҳамда тўғри чизиқлар билан

тўлдирилган меандрсимон нақшлар билан қопланган. Идишларнинг шаклида тўғри деворли туваклар бўлиб, улар тозабоғёб маданияти учун характерли эмас, деган хулосага келади [6, 101-109].

Кўкча 3 қабристонини 1954 йилда очилган. У Султон-Увайс шарқий тизмаси Кўкча тоғининг жанубий-ғарбида, Оқчадарёнинг ён ўзанларидан бири ҳосил этган кенг тақирликда жойлашган [11]. Қабристонда қазилма ишларини М.А. Итина олиб борган. Тақирлик майдонида 100 дан ортиқ қабр излари кўзга ташланади. Бироқ, ушбу майдоннинг бирор жойида қабр устки қисмининг қурилма қолдиқлари учрамайди. Аммо, мазор ўрни чуқурчалари қорамтир ранги билан ажралиб туради. Бир неча минг йиллик шамол ва қор-ёғирлар таъсирида очилиб қолган айрим мазор қолдиқлари ҳам учрайди.

1954-1955 йиллар давомида қабристон майдонида олиб борилган изланишлар натижасида 74 та мазор очилган. Улар асосан тўғри тўртбурчак шаклидаги қабрлар бўлиб, аёллар чап ёни билан, эркалар эса ўнг ёни билан ғужанак ҳолда, боши билан ғарбга қаратиб, қўмилган. 74 та қабрдан 43 тасида скелетларнинг сақланиши ҳар хил, қолганларида скелетлар сақланмаган. Мазорларда асосан битта скелет, айрим ҳолларда жуфт скелетли мазорлар ҳам учрайди. 43 қабрдан 13 таси болалар мазори бўлиб, улар орасида ҳам жуфт скелетли мазорлар учрайди. Қабрлар орасида мулкий табақаланиш сезилмайди. Балки Кўкча 3 қабристонига фақат оддий фуқаролар қўмилгандир. Скелетларнинг бош томонида бир ёки иккитадан сопол идишлар учрайди. Қабрларда Сруб ва андронova мазорларидан фарқли ўлароқ, қурбонликка сўйилган ҳайвон гўштларидан айрим қисмларини қўйиш тозабоғёбларда учратилмайди.

Икки йил давомида очилган мазорлардан 76 та сопол идишлар топилган. Уларнинг кўпчилигини елка қисми нақшланган. Нақшлар идиш сирти бўйлаб солинган синиқ чизиклар, ҳар хил кўринишдаги учбурчаклар ва меандр нақшлардан иборат. Сопол идишларнинг шакли ва нақшлари таркибига кўра, Кўкча 3 жамоалари андронova маданиятининг Фёдоров босқичи материалларини эслатади. Кўкча 3 комплекси таркибида турли ҳайвонларнинг лойдан ясалган шакллари учрайди. Шунингдек, шакллар орасида бир неча аёл-терракота ҳайкалчалари ҳам борки, бу топилмалар тозабоғёб маданияти аҳолисининг жанубнинг қадимги деҳқончилик жамоалари билан алоқалари борлигини эслатади.

Кўкча 3 комплексида металлдан ишланган предметлар кам. Улар бир тиғли пичоқлар, бигиз, дастали бронза кўзгу, сирға ва билакузуклардан иборат. Билакузуклар сирти кесма чизикчалар билан нақшланган, қайрилган учи илон бошини эслатади. Бундай билакузуклар Сруб ва Андронova маданиятлари ёдгорликларида тез-тез учраб туради.

Кўкча 3 қабристонини одамларининг антропологик типи иккига ажралади. Биринчи тип одамларнинг бош чаноғи катта, долихокефалия-узун овал бошли, иккинчи тип одамларнинг боши кичикроқ, брахокефал-юмалоқ бошли, дашт одамларига хос протоевропеид, бронза даврининг андронид типини. Улар (андронидлар) узок вақт, то антик даврининг сўнгги босқичига қадар (милодий III-IV асрларигача) маҳаллий автохтон (ўрта ер денгизи типини) аҳолиси билан қоришуви натижасида янги антропологик тип, яъни “Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типини” шаклланди. Бу типга ҳозирги замон ўтроқ ўзбек халқи ва воҳа тожиклари киради.

Қадимги Хоразм бронза даври ёдгорликларини ўрганишда М.А. Итина устози С.П. Толстов тадқиқотларини давом эттириб, Тозабогёб маданияти ёдгорликларини 3 та хронологик босқичларга бўлади. Тозабогёб маданиятининг илк босқичининг типик ёдгорлиги сифатида Кўкча 15А манзилгоҳини кўрсатиб, унинг йил санасини мил.авв. XV-XIV асрларга тегишли эканини таъкидлайди. Ўрта босқич ёдгорликларида Кўкча 15, 16, Қават 3, Жонбос 30, 33, Байрам-Қазғон 2 ва Кўкча 3 қабристонини тегишли эканлигини қайд қилиб, унинг йил санасини мил.авв. XIV- XIII асрлар билан белгилайди. Сўнгги босқич ёдгорликларида Ангқа 5, Жонбос 25, Кўкча 19 каби манзилгоҳларни тегишли топиб, унинг ёшини мил.авв. XIII-XI асрлар билан белгилайди [6, С.139].

3. Тадқиқот натижалари:

Демак, Тозабогёб ёдгорликларининг қадимги Хоразм ҳудудларида пайдо бўлишини мил.авв. XIV-XIII асрлар билан белгилаш тўғрироқ бўлади. Бу санани тарихий ҳақиқатга яқин эканлиги ҳақида ўрта аср ёзма манбалари ҳам тасдиқлайди[1, С.47].

Таъкидлаш жоизки, Тозабогёб маданиятининг керамикаси, меҳнат қуроллари ва зебузийнат буюмлари Андронова (унинг ғарбий Қозоғистон варианты) ва Сруб маданиятлари билан генетик жиҳатдан ўхшашлиги ва яқинлиги билан характерланади. Бу ўхшашлик уларнинг бошқа жиҳатлари, биринчи навбатда, уй-жой қурилиши, хўжалик ҳаёти ва дафн маросимларида ҳам яққол кўзга ташланади.

Аммо, биз доимо таъкидлаб келганимиздек, дейди М.А. Итина, –“тозабогёб маданияти аслида Сруб ёки андронова маданиятларининг варианты эмас, балки у мустақил равишда Жанубий Орол минтақасида келгиндиларнинг маҳаллий сувёрганликлар билан бевосита, кўп қиррали алоқалари ва бу алоқаларнинг этномаданий қоришуви даражасига кўтарилиши туфайли таркиб топган. Бу жараён илк бронза даврида бошланиб, натижада сувёрган маданияти аҳолисининг этномаданий анъаналари келгиндилар маданияти томонидан ютиб юборилди ва натижада уларнинг анъанавий турмуш тарзи уларнинг ҳарбий-сиёсий устунлиги туфайли ғолиб чиқиб, янги этномаданий бирлик, тозабогёб маданияти шаклланди” [6, С.146]

М.А. Итинанинг ёзишича, тозабогёб маданияти Сруб ва андронова маданиятларидан фарқли ўлароқ, уларнинг хўжалигида чорвачиликка нисбатан сунъий суғоришга асосланган деҳқончиликнинг роли катта бўлган [5, С.75-86]. Бироқ, тозабогёблилар деҳқончилигининг характерини белгилашда М.А. Итина, Б.Н. Андрианов, С.П. Толстов фикрларига қўшилиб бўлмайди. Чунки, келгиндиларнинг хўжалиги ва анъанавий турмуш тарзи, юқорида М.А. Итина таъкидлаганидек, қадимги деҳқончиликка мойил маҳаллий сувёрганликлар этномаданий анъаналарини сингдириб юбориб, дашт аҳолисига хос чорвачилик хўжалигини устувор йўналишга айланишига олиб келди. Ҳатто тозабогёб маданиятининг сўнгги қаунди босқичида ҳам қадимги Хоразм деҳқончилиги қоқ деҳқончилиги доирасидан чиқа олмаган эди.

Академик Я.Ғ. Ғуломовнинг кузатувларига кўра, Қадимги Хоразмда сўнгги бронза даврининг Амиробод маданияти даврида ҳам куйи Амударёнинг кўп тармоқли ўзанлари ҳосил қилган қоқ ерларга дамбалар орқали сув чиқариб, мотиға деҳқончилиги билан шуғулланганлар.

Тозабогёб маданиятини шаклланишига олиб келган мураккаб этномаданий жараёнлар антропологик материалларда ҳам ўз аксини топган. Масалан, андронова ва Сруб маданияти аҳолиси мутлақо протоевропоидлардан иборат. Тозабогёб аҳолиси таркиби эса, андронидлар ва ўрта ер денгизи типларининг қоришувидан ташкил топган [16, С.97-146]. Я.Ғ. Ғуломов Сувёрган маданиятининг келиб чиқиш тарихий илдизларини Калтаминор неолит ёдгорликлари билан боғлайди [3, С.51-54]. Унинг бу илмий қарашлари кейинги тадқиқотларда ўз таҳлил ва илмий талқинини топмоқда. Масалан, А.В. Виноградов калтаминор маданиятининг яқунловчи босқичига оид Қават 7 манзилгоҳи материалларини Қамишли маконлари материаллари билан қиёсий солиштириш асосида Я.Ғ. Ғуломов қарашларини тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилди [2, С.172-177]. Шунингдек, Қамишли комплексини таркиб топишида жанубнинг деҳқон жамоаларини маданий-хўжалик таъсири сезиларли бўлганлиги инкор этилмайди [4, С.658-661]. Сувёрган маданияти идишлари орасида қорни кенг, сиртига силлиқ жило берилган, қизғиш бўёқли, қисқа ва тор бўғизли идишларнинг пайдо бўлиши айнан жануб таъсирининг натижаси эди. Шундай идишлар Қават 7 манзилгоҳида ҳам кўплаб учратилган.

4. Хулосалар:

Хулоса қилиб айтганда, Тозабогёб маданияти ёдгорликларининг ёши масаласи яъни ёдгорликнинг қуйи санаси анча баҳслилидир. Тозабогёб маданиятининг керамика шакли ва нақши бўйича аниқ бир тўхтамга келиш анча мураккаб. Аммо, Алакўл даври металл предметларининг тозабогёб ёдгорликларида учраши, уларнинг қиёсий таҳлил ва талқини Жанубий Орол ҳудудларида аралаш Алакўл-Сруб жамоаларининг илк бор пайдо бўлишини

мил.авв. XVI асргача қадимийлаштиришни тақозо этади. Масалан, Э.А. Фёдорова-Давидова Жанубий Уралнинг ғарбий қисмида Герасимовка 1 ва Новобелогорка қабристонларида олиб борган археологик изланишлари чоғида илк Сруб ва илк Алакўл керамика комплексларининг аралашган ҳолда учрашини кузатиб, бу комплексни мил.авв. XVI аср билан йил санасини белгилаган [17, С.149]. Сруб ва Алакўл жамоаларининг Тозабогёб маданиятига таъсири ҳозирги кунда ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Аммо, бу таъсир қачон юз берган, унинг йил санаси илк Сруб ва илк Алакўл давридами ёки Сруб ва Алакўл маданиятларининг ривожланган босқичи даврида юз бердими, бу масала бизнингча, баҳслидир.

Илк Сруб ва илк Алакўл босқичларини мутахассислар мил.авв. XVI-XV асрларга тегишли эканликларини қайд қиладилар [9, С.7; 10, С.21; 12, С.343; 13, С. 64-65]. М.А.Итина юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, бу икки маданият материалларини аралаш ҳолда Жанубий Орол ҳудудларида мил.авв. II-минг йилликнинг ўрталарида пайдо бўлади ва улар маҳаллий сувёрган жамоалари билан аралашини ва қоришуви натижасида мил.авв. XV-XIV асрларда Тозабогёб маданияти таркиб топади [6, С.140], деган хулосага келади. Тозабогёб маданиятининг юқори санасини эса мил.авв. XI аср билан белгилайди.

Агар биз туркий тилли андронва қабилаларининг қадимги Хоразм ҳудудларида илк бор пайдо бўлиш санасини Беруний келтирган маълумот асосида белгилайдиган бўлсак, у ҳолда бу воқеалар мил.авв. XIV асрда юз берган бўлиб чиқади. Айнан шу асрдан бошлаб туркий тилли андронва жамоалари гуруҳ-гуруҳ бўлиб нафақат қадимги Хоразмга, балки бутун Ўрта Осиё ҳудудларига кириб кела бошлайдилар.

Иқтибослар / Сноски / References:

1. Беруний Абу Райхан. Памятники минувших поколений. Перевод с арабского М.А. Салье. Избранные произведения. Т.1, –Ташкент, 1967.(Beruniy Abu Rayhan. Pamyatniki minuvshix pokoleniy. Perevod s arabskogo M.A. Sale. Izbrannie proizvedeniya. T.1, – Tashkent, 1967.)
2. Виноградов А.В. Неолитические памятники Хорезма. МХЭ, №8, –М., 1968. (Vinogradov A.V. Neoliticheskie pamyatniki Xorezma. MHE, №8, –М., 1968.)
3. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. – Ташкент, 1957.(Gulyamov Ya.G. Istoriya orosheniya Xorezma s drevneyshix vremen do nashix dnei. –Tashkent, 1957.)
4. Djurayev I. On the question of the relationship of the population of the steppes Eurasia and Central Asia in the bronze age. Theoretical & Applied Science. - 2019.№. 11. –С.658-661 (Djuraev I. Bronza davrida O'rta Osiyo va Evroosiyo dashtlari aholisining o'zaro munosabatlari. Nazariy va amaliy fan. -2019. №. 11. –S. 658-661)
5. Джуроев И.Н. Арии-аристократическая прослойка кочевников-скотоводов эпохи бронзы. Наука и образование в XXI веке. Сборник научных трудов по материалам. Международной научно-практической конференции. Часть 25. Россия, Тамбов 2013 г. (Djuraev I.N. Arii-aristrokraticheskaya prosloyka kochevnikov-skotovodov epochi bronzi. Nauka i obrazovanie v XXI veke. Sbornik nauchnix trudov po materialam. Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Chast 25. Rossiya, Tambov 2013 g)
6. История таджикского народа. Том 1, –М., 1963. (Istoriya tadjikskogo naroda. Tom 1, –М., 1963.)
7. Итина М.А. Древнехоразмийские земледельцы. Сб. «История, археология, и этнография Средней Азии. –М., 1968. (Itina M.A. Drevnexorazmiyskie zemledeltsi. Sb. «Istoriya, arxeologiya, i etnografiya Sredney Azii. –М., 1968.)
8. Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. –М., 1977. (Itina M.A. Istoriya stepnix plemen Yujnogo Priaralya. –М., 1977.)
9. Итина М.А. Новые стоянки тазабагыбской культуры (работы 1956 г.) МХЭ, т.1, 1959. (Itina M.A. Novie stoyanki tazabagyabskoy kulturi (raboto' 1956 g.) MHE, t.1, 1959.)

10. Итина М.А. Раскопки стоянки Тазабагыбской культуры в 1957 г. МХЭ, №4, 1960. (Itina M.A. Raskopki stoyanki Tazabagyabskoy kulturi v 1957 g. MXE, №4, 1960.)
11. Кривцова–Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы. // МИА, № 46, 1955. (Krivtsova–Grakova O.A. Stepnое Povolje i Prichernomore v epoxu pozdney bronzo'. G'G' MIA, № 46, 1955.)
12. Мерперт Н.Я. Срубная культура Южной Чувашии. // МИА № 111, 1962. (Merpert N.Ya. Srubnaya kultura Yujnoy Chuvashii. G'G' MIA № 111, 1962.)
13. Могильник бронзового века Кукча 3. МХЭ, Вып. 5. –М., 1961. (Mogilnik bronzovogo veка Kukcha 3. MXE, Vo'p. 5. –M., 1961.)
14. Сальников К.В. Очерки древней истории Южного Урала. –М., 1967. (Salnikov K.V. Oчерki drevney istorii Yujnogo Uralya. –M., 1967.)
15. Тереножкин А.И. Основы хронологии предского периода. // СА. № 1, 1965. Terenojkin A.I. Osnovi xronologii predskogo perioda. G'G' SA. № 1, 1965. ()
16. Толстов С.П. Древнехоразмийские памятники в Каракалпакии. ВДИ, 1939. №3. (Tolstov S.P. Drevnexorazmiyskie pamyatniki v Karakalpakii. VDI, 1939. №3.)
17. Толстов С.П. Древний Хоразм. –М., 1948. (Tolstov S.P. Drevniy Xorazm. –M., 1948.)
18. Трафимова Т.А. Черепа из могильника тазабагыбской культуры Кокча 3. МХЭ, № 5, 1961. (Trafimova T.A. Cherepa iz mogilnika tazabagyabskoy kulturi Kokcha 3. MXE, № 5, 1961.)
19. Фёдорова–Давидова Э.А. К проблеме андроновской культуры. Сб. Проблемы археологии Урала и Сибири. –М., 1973. (Fyodorova–Davidova E.A. K probleme andronovskoy kulturi. Sb. Problemo' arxeologii Urala i Sibiri. –M., 1973.)

ЎТМИШГА НАЗАР

МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000